

**«Булінг в освітньому середовищі: як розпізнати,
як діяти, які наслідки, відповідальність
та шляхи подолання»**

Захист дітей від жорстокого поводження, попередження злочинів проти них є важливим, соціально значущим і актуальним завданням для працівників освіти.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» Стаття 173- зазначає таке тлумачення терміну **Булінг (цькування)** - тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій (**кібербулінг**), що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. **Мобінг**— систематичне цькування, психологічний терор, форми зниження авторитету, психологічного тиску у вигляді цькування людини у колективі, зазвичай, з метою його витіснення. Якщо всі проти одного – це мобінг. Різниця між булінгом і мобінгом полягає в наступному: мобінг – це коли натовп нападає на одну людину, а булінг – це коли одна людина (хуліган, буллер) або декілька людей погрожують і залякують іншого.

Проблема шкільного булінгу – це соціальна *проблема* всього світу. Міжнародні дослідження PISA вимірювали рівень булінгу, використовуючи відповіді з погляду постраждалих. Учні пропонувалося відповісти, як часто вони піддавалися певним діям за останні 12 місяців (ніколи або майже ніколи, кілька разів на рік, кілька разів на місяць, раз на тиждень або частіше) і т.п.. Результати дослідження показали, що в багатьох країнах найпоширенішими формами булінгу є вербальний та фізичний.

У середньому в країнах OECD (організації економічного співробітництва та розвитку) хлопці частіше за дівчат піддаються булінгу всіх форм, окрім навмисного залишання поза справами та поширення неприємних чуток. Серед країн OECD у середньому 9,2% дівчат сказали, що вони стають жертвами неприємних чуток мінімум кілька разів на місяць, у той час як 7,6% хлопців звітували про те ж саме.

Явище булінгу має різний характер, проявляється як у формі одноразових, так і систематичних дій, які завдають великої шкоди учасникам освітнього процесу.

Дан Ольвеус у 1993 році опублікував визначення булінгу так: «це навмисна, систематично повторювальна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціального статусу, влади або фізичної сили». Соціальна психологія пов'язує булінг із переживанням дітьми економічної нерівності, дослідники вважають що булінг найбільш характерний для закладів загальної середньої освіти, саме у школі учні намагаються об'єднатися за формальною ознакою, тому явище булінгу викликає стурбованість і посилену увагу широких кіл громадськості, освітян та батьків.

У 2018 році Україна вперше була долучена до міжнародного дослідження PISA, в якому було передбачено анкетування учнів, адміністрації закладів освіти щодо стану соціального благополуччя та безпеки освітнього середовища.

За даними Генпрокуратури та Держстату, щороку в Україні близько 2,5 тисяч дітей намагаються здійснити самогубство (їхня к-сть продовжує зростати). Причиною 40% самогубств є булінг, який здійснюється над дитиною у школі. Також важливо зрозуміти, що більшість дітей сприймають знущання як належне, тобто в таких ситуаціях є в статусі свідка, і не стають на захист жертв булінгу (іноді через те, щоб самим не стати жертвою). Таких 90% – які щодня це бачать і нічого не роблять. Якщо у своєму класі діти скажуть, що це ненормально, не смішно, не цікаво – в 99% випадків булінг припиняється.

Згідно з даними ВООЗ, отриманими внаслідок моніторингового дослідження, в Україні регулярного насилля в школах зазнають близько 17% дівчат і 16% хлопців 11–15-річного віку. Самі регулярно ображають інших 16% українських школярів та 12% школярок. Представлені дані підтверджують результати іншого опитування, яке провів Інтернет-сайт KidsPoll (1200 дітей). Згідно з ним, жертвами булінгу, мобінгу було 48% опитаних, із них 15 % дітей неодноразово зазнавали насилля; 42% респондентів зазначили, що самі займалися булінгом, 20% – постійно були жертвами булінгу.

За даними дослідження, проведеного ЮНІСЕФ, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу (цькування) протягом останніх трьох місяців; 24% дітей стали жертвами булінгу і 48% з них нікому не розповідали про ці випадки. Це тривожні цифри, особливо в той час, коли Україна переживає конфлікт, внаслідок чого близько 1,6 мільйона людей, у тому числі близько 220 тисяч дітей, стали внутрішньо переміщеними особами. Результати дослідження переконливо свідчать, що діти, закриті до спілкування, а також діти з сімей з низьким рівнем прибутку, піддаються булінгу вдвічі частіше ніж інші. Економічні труднощі також опосередковано підвищують ризики булінгу та загрожують соціальній інтеграції таких дітей.

Булінг може погано впливати на академічні досягнення учнів, тому що емоційні, поведінкові й фізіологічні наслідки знущання впливають на здатність учнів фокусуватися на академічних завданнях. У країнах OECD учні, які показують нижчі результати в навчанні, звітували про незахищеність від словесного, фізичного та соціального булінгу. Учні, які показали найнижчі показники, на 15% більше піддаються штовханням, ніж учні з вищими показниками в навчанні. Серед країн OECD школи, де присутність булінгу є вищою (понад 10% постійно піддаються булінгу), показують у середньому на 47 балів нижчі результати у навчанні, порівняно зі школами, де булінг є рідшим явищем (менше 5% учнів постійно піддаються булінгу).

Існує негативний зв'язок між тим, що учень постійно піддається булінгу та почуттям задоволеністю життям, рішенням продовжити навчання, взаємодією зі школою і впевненістю в собі. Учні, які постійно піддаються булінгу, відчують себе в небезпеці й на сторожі та мають труднощі з пошуком свого місця в школі. У середньому у країнах OECD 42% учнів, які постійно

піддаються булінгу, і тільки 15%, які не піддаються, почувають себе аутсайдерами (тобто тими, хто відстає від інших — невдахами, відторгненими) в школі. 26% учнів, які постійно піддаються булінгу, показали нижчий показник задоволення життям (4 або менше балів за шкалою від 0 до 10). Тільки 10% учнів, які не піддаються булінгу, показали такий же рівень задоволеності життям. На це не впливає ні гендер, ні соціально-економічне становище учня або школи. У більшості країн учні, які постійно піддаються булінгу, більше відчувають тривогу перед навчальними тестуваннями, навіть якщо вони підготовлені.

В учнів, які піддаються булінгу, частіше розвиваються негативні очікування про майбутнє. Близько 45% учнів, які піддаються булінгу планують залишити навчання після закінчення середньої школи. Близько 9% учнів, які постійно піддаються булінгу сказали, що вони постійно пропускають школу. Було встановлено зв'язок між дисципліною і булінгом, у середньому в країнах OECD кількість учнів, які постійно піддаються булінгу, на 7% більша в школах з поганим дисциплінарним кліматом. Важливою також є батьківська підтримка учнів. **Учні, чиї батьки не надають їм емоційної підтримки, частіше потерпають від усіх видів булінгу. Булінг, мобінг завжди мають наслідки, часто – тяжкі і для постраждалих осіб, і для свідків, і для тих, хто здійснював насилля: це і можливі психічні розлади, і погіршення інтелектуальних здібностей, і захворювання невротичного характеру, і зниження імунітету, і головні болі, і думки про вбивство агресорів і вчинення суїциду. Також соціальні наслідки: ізоляція та антисоціальна поведінка (*девіантна, адиктивна, деліквентна*), проблеми зі спілкуванням у дитячому та дорослому житті, низька спроможність до кар'єрного зростання, алкоголізм, наркоманія, злочинність. У дітей, що постраждали від цькування найчастіше формується замкнутість як особистісна риса, руйнується віра у соціум, недовіра до людей, вони абсолютно не вміють спілкуватися з навколишнім світом, наповнені страхами, тривогами і відчувають себе безпорадними.**

Отже, **цькування, булінг, мобінг** погано впливає на формування особистостей окремих учнів, мікроклімат у їхніх сім'ях та шкільну спільноту в цілому. Особливо небезпечною для психічного здоров'я дитини буде ситуація булінгу, яка триває тривалий час.

Для подолання та профілактики булінгу у закладі освіти необхідно розробити та упроваджувати ефективні соціально-педагогічні технології, але для цього необхідно знати та розуміти типові ознаки, види, причини виникнення і наслідки булінгу.

Типові ознаки булінгу (цькування):

- *систематичність;*
- *дії або бездіяльність кривдника;*
- *наявність сторін*

Розрізняють такі **основні види булінгу**:

- **фізичний,**
- **економічний,**
- **сексуальний,**
- **психологічний,**
- **кібербулінг.**

Фізичний булінг – штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, запотиличники, мордування, нанесення різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, тощо.

Економічний булінг – крадіжки, вимагання грошей, псування, пошкодження чи нищення особистих речей жертви, примус до виконання певної роботи для себе, нехтування потребами дитини, тощо.

Сексуальний булінг- сексуальні погрози, зйомки в переодягальнях, туалетах, поширення образливих чуток, прізвиська й образи сексуального характеру, рухи тіла чи міміка обличчя, образливі жести, принизливі погляди чи жарти, тощо.

Психологічний булінг - принизливі погляди чи жарти, образливі жести, рухи тіла чи міміка обличчя, відторгнення, висміювання, глузування, ізоляція, ігнорування, погрози, шантаж тощо.

Кібербулінг- форма агресії, яка передбачає жорстокі дії для дошкуляння, приниження людини за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших мобільних пристроїв протягом тривалого часу.

Особливу увагу слід приділити кібербулінгу. Спілкування людей у кіберпросторі зазвичай знеособлене, що може викликати оманливе почуття безкарності та суттєво полегшує застосування психологічного насильства.

За даними опитування, представленого у 2019 році Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та Спеціальною представницею Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей, третина молодих людей у 30 країнах світу стають жертвами онлайн-булінгу, а кожна п'ята молода людина змушена була пропускати заняття в школі через кібербулінг та насильство. В Україні 29% опитаних підлітків були жертвами онлайн-булінгу, а 16% були змушені пропускати через це шкільні заняття.

Майже три чверті респондентів, які анонімно відповіли на запитання молодіжного опитування *U-Report*, також зазначили, що найчастіше онлайн-

булінг трапляється в соціальних мережах, зокрема у Facebook, Instagram, ТікТок, Snapchat і Twitter.

Причини виникнення булінгу у дитячому середовищі

- Агресивність, віктимність.
- Заздрість, відчуття неприязні, помста.
- Конкуренція, нейтралізація суперника.
- Маніпулювання дружбою.
- Відсутність предметного дозвілля.
- Прагнення до самоствердження й підвищення власної самооцінки коштом уразливої особи, дискредитація жертви в очах однолітків.
- Наявність у дитини психічних чи фізичних особливостей, зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до однолітків.
- Боротьба за лідерство, владу в групі, потреба підпорядковуватись лідеріві.

Наслідки шкільного булінгу

1. Психологічна травма, психологічна дезадаптація, нервові психічні та соматичні розлади;
2. Почуття провини за бездіяльність;
3. Почуття невпевненості, некомпетентності, закомплексованість;
4. Страх, асоціальна поведінка, агресивні та насильницькі дії ;
5. Нездатність діяти;
6. Самогубство.

Існують певні ознаки, за якими можна розпізнати булінг:

- когось затискають в кутку приміщення ;
- коли дорослий підходить до групки підлітків вони, замовкають, розбігаються, різко змінюють діяльність (можуть обійняти «жертву», начебто все в порядку);
- один із здобувачів освіти не обирається іншими (в ізоляції);
- вся група чи весь клас сміється над одним і тим же учнем;
- чуєте прізвиська дуже образливі;
- по обличчю одного з учнів: блідий, червоний (у плямах), в сльозах, наляканий, ознаки насильства на тілі;
- Учні після уроків не розходяться, когось чекають біля школи.

Поведінка жертви виявляється за такими ознаками:

- Особисті речі часто бувають розкидані по класі чи сховані.

- На уроках поводить себе боязливо, замкнений, коли відповідає, по класі розповсюджується шум, сміх, коментарі.
- Під час перерви, в їдальні, тримається осторонь інших, уникає ровесників і старших, намагається бути недалеко від педагогічних працівників.

Мотивацією до булінгу є:

Заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість; боротьба за владу; потреба підпорядкування лідерів, нейтралізація суперника, самоствердження аж до задоволення садистських потреб окремих осіб, тощо.

Найчастіше жертвами булінгу стають підлітки, які мають:

- **Фізичні недоліки:** носять окуляри, діти зі зниженим слухом, порушенням опорно-рухового апарату (наприклад ДЦП), тобто ті, що не можуть захистити себе, фізично слабші за своїх однолітків.
- **Особливості поведінки:** замкнуті, сором'язливі, тривожні, імпульсивні, невпевнені в собі, нещасливі і ті, які мають занижену самооцінку, а також із дефіцитом уваги, тобто недолюблені.
- **Особливості зовнішності:** руде волосся, ластовиння, клаповухість, криві ноги, особлива форма голови, маса тіла (повні чи худі).
- **Недостатньо розвинені соціальні навички:**
- **часто не мають ні одного близького друга,** краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками.
- **Страх перед навчальним закладом:** неуспішність у навчанні часто формує в учнів негативне ставлення до навчального закладу, страх відвідування певних предметів, що сприймається оточуючими як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію.
- **Відсутність досвіду життя в колективі** (домашні діти).
- **Хвороби:** епілепсія, заїкання, енурез, дислалія (порушення мови), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання).
- **Низький інтелект і труднощі в навчанні.**

Новий Закон, направлений на протидію булінгу

Якою ж є відповідальність за вчинення булінгу?

З метою боротьби із булінгом було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII, яким внесено зміни до Закону України «Про освіту» та Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП).

За загальними правилами, відповідальність за булінг настає, коли людині виповняється 16 років (стаття 12 КУпАП). І за свої дії вона відповідатиме самостійно.

Якщо булінг вчинила дитина віком до 16 років, за її дії будуть відповідати батьки або особи, які їх замінюють

Відповідно до статті 173-4 КУпАП булінг тягне за собою накладення штрафу:

- від п'ятдесяти (850 грн.) до ста (1700 грн.) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин (частина перша статті 173-4 КУпАП);

- булінг вчинений групою осіб або повторно протягом року тягне за собою накладення штрафу від ста (1700 грн.) до двохсот (3400 грн.) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин (частина друга статті 173-4 КУпАП);

- булінг вчинений малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти (850 грн.) до ста (1700 грн.) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин (частина третя статті 173-4 КУпАП);

- булінг вчинений групою осіб або повторно протягом року малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста (1700 грн.) до двохсот (3400 грн.) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин (частина четверта статті 173-4 КУпАП);

- неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти (850 грн.) до ста (1700 грн.) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку (частина п'ята статті 173-4 КУпАП).

Разом з тим, якщо булінг вчиняють особи у віці від 16 до 18 років, але наявні пом'якшуючі обставини (щире каяття, усунення завданої шкоди, зміна поведінки на кращу, проходження психологічної реабілітації та занять з управління гнівом тощо) замість штрафу або громадських робіт можуть бути застосовані такі заходи впливу (стаття 24-1 КУпАП):

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) попередження;
- 3) догана або сувора догана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Контроль за дотриманням вказаних положень закону здійснюється керівниками закладів освіти які зобов'язані повідомляти про факти булінгу працівників органів Національної поліції України, які, в свою чергу, мають право у разі виявлення правопорушень у цій сфері складати щодо осіб протоколи про адміністративні правопорушення (стаття 255 КУпАП).

Розгляд справ вказаної категорії Законом віднесено до компетенції суду.

Чи може булінг мати наслідком кримінальну відповідальність?

Безпосередньо цькування (булінг) має наслідком лише адміністративну відповідальність.

Однак, в окремих найтрагічніших випадках, коли результатом булінгу може стати замах на самогубство людини, такі діяння можуть привести винну особу до кримінальної відповідальності за статтею 120 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Так, Законом передбачено, що доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк (частина перша статті 120 КК України);

- Те саме діяння, вчинене щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого, або щодо двох або більше осіб карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк (частина друга статті 120 КК України);

- Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо воно було вчинене щодо неповнолітнього карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років (частина третя статті 120 КК України).

У разі вчинення булінгу, що призвів до замаху на самогубство або самогубства потерпілих, кримінальній відповідальності підлягатиме особа у віці від 16 років. До осіб віком від 11 до 16 років судом можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру.

Протидія булінгу потребує вжиття комплексу заходів просвітницького, превентивного характеру. Внаслідок цькування через інформаційний ефект, який може формувати модель поведінки всієї групи, наноситься шкода не лише потерпілому від булінгу, а й свідкам цих дій.

Саме тому зміни до Закону України «Про освіту» зобов'язують розробляти програми протидії булінгу, зобов'язують педагогічних працівників та батьків повідомляти про факти булінгу, а також передбачена адміністративна відповідальність керівників закладів освіти за неповідомлення про факти булінгу органам Національної поліції.

Телефони довіри:

- Дитяча лінія 116-111 або 0-800-500-225 (з 12.00 до 16.00);
- Гаряча телефонна лінія щодо булінгу 116-000;
- Гаряча лінія з питань запобігання насильству 116-123 або 0-800-500-335;
- Уповноважений Верховної Ради з прав людини 0-800-50-17- 20;
- Уповноважений Президента України з прав дитини 044-255-76-76;
- Центр надання безоплатної правової допомоги 0-800-213-103;
- Національна поліція України 102.